

* MATERIÁLY - ZPRÁVY - KRONIKA *

O NEKIM NAČELNIM NESPORAZUMIMA
OKO HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Dubravka Sesar (Zagreb)

Do jučer se je sintagma "hrvatski (književni) jezik" u slavističkoj literaturi jedva spominjala, osim kao sinonim za tzv. zapadnu varijantu srpskohrvatskoga\hrvatskosrpskoga\hrvatskoga ili srpskoga (književnog) jezika. Tako je i češka-starija i novija filologija koristila pojam *srbochorvatský jazyk*, *srbochorvatština*, priznajući da "jde o situaci značně komplikovanou a jedinečnou".¹ U Hrvatskoj se službeno i uglavnom formalno prihvaćala dvovarijantnost tzv. jedinstvenoga jezika, dok se neslužbeno, u životu i praksi baratalo pojmom *hrvatski jezik*, što sa dražajem potvrđuju i najautoritativniji normativni priručnici i cjelokupno književno stvaralaštvo.

Kad me je prije desetak godina jedan češki lingvist (bohemist - rusist) upitao na kojoj su strukturnoj razini hrvatski i srpski jezik najbliži, morala sam "priznati": na morfološkoj, upravo na onoj formalnoj, paradigmatskoj razini. Na to je jednostavno prokomentirao: U tome je, dakle, nevolja. Naime, jasno je da se laička predodžba o gramatici, odnosno o jezičnoj strukturi, obično svodi na nizove deklinacijskih i konjugacijskih obrazca, na osnovi koji se najjednostavnije ostvaruje privid jedinstvene norme. Pritom se obično zanemaruju neke "sitnice" poput različitih glagolskih reakcija (npr. lagati: u hrv. s dativom, u srpskom s akuzativom), povratnih glagolskih oblika (npr. hrv. brinuti se, srp. - brinuti), oblikovanja i funkcije predikata, posebice s modalnim glagolima (npr. hrv. - nije smio pogriješiti, srp. - nije smeo da pogreši) i sličnih. Pitanje strukturnih sličnosti i razlika (kao i leksičkih očito zaslužuje

¹ A. Jedlička (1978), str. 18.

posebnu pozornost i temeljitiju obradu. Nas ovdje zanimaju prvenstveno praktične, životne posljedice "liberalnoga" odnosa prema postojećim sličnostima i razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika.

Istina je da se Hrvati i Srbi uglavnom jezično razumiju, ali je isto tako istina da većina Hrvata ne može aktivno prakticirati srpski, kao što ni većina Srba ne može bez teškoća govoriti hrvatski. Ukoliko to čine, obje strane primjenjuju najjednostavnije pravilo: izbjegavajući ili nivelirajući leksičke razlike, oslanjaju se na različite reflekske jata, karikirajući pritom rečeničnu intonaciju inzistirajući na različitim oblicima glagolskoga predikata.

Hrvatska je filologija (bolje reći - etablirana, manje-više priznata hrvatska filologija) dovela svoj znanstveni renome u tako apsurdnu situaciju da je donedavna govoreći o ilirizmu kao početku hrvatskoga književnog jezika istodobno inzistirala na povijesnim potvrdama kontinuiteta hrvatske književnosti od prvih glagoljaša - začinjavaca i Marulića do danas. Oni koji su upozoravali na tu kontradikciju bili bi u mnoštvu teorijskih razglabanja posve nadglasni.

Ukratko: češka jezikoslovna sredina (kao i druge) ne može znati pojedinosti koje dokumentiraju upornu borbu hrvatske filologije za vlastiti književni jezik i zato je potrebno bar djelomice razotkriti u različite sociolingvističke teorije umotane činjenice o našoj jezičnoj zbilji, barem tijekom minulih dvaju-triju desetljeća. Pokušat ćemo ovdje samo na primjeru časopisa *Jezik* (kojega izdaje Hrvatsko filološko društvo) ilustrirati kontinuitet te mučne borbe i za samo ime jezika.

Jezik u podnaslovu za cijelo XVI. godište (1968-1969) navodi potrebnu dopunu: "Časopis za kulturu hrvatskosrpskoga književnog jezika." U XVII. godištu (1969-1970) podnaslov se mijenja: "Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika." Bio je to znak da će se okolnosti promijeniti, da se stvara nova politička klima (poznati politički obrat koji je uslijedio 1971. godine završio je još jednim hrvatskim debaklom). Iz toga je perioda *Jezik* uspio sačuvati atribut hrvatski u svom podnaslovu. I to je bio velik dobitak.

Naoko nevezano s aktualnom temom vodeći hrvatski lingvist Ljudevit Jonke u istom broju piše o razvitku hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću.² Zanimljiv je u istom broju i članak V. Nikčevića³ o narodnom jeziku crnogorske književnosti prednjegoševskog doba, gdje autor - citirajući M. Stevanovića - navodi da su srpski pisci "prvih decenija 19. veka još pisali slavenosrpskom

² Lj. Jonke (1968-1969)a, str. 8-19.

³ V. Nikčević (1968-1969), str. 19-22.

jezičnom mešavinom"⁴ (podv. D. S.). Nadalje, među osvrtima S. Babić (već) polemizira s P. Ivićem oko pitanja varijanata. Na kraju slijedi i kratak osvrt na VI. slavistički kongres u Pragu, gdje hrvatski filolozi slobodnije govore o pojedinim pitanjima iz hrvatske književne i jezične povijesti.

Opisani broj *Jezika* dobro ilustrira tadašnje raspoloženje prema jezičnim pitanjima. Malo je bilo onih koji su se usudili javno i otvoreno govoriti o srži problema. Posljedica je to velike političke afere u kojoj je partijski i medijski bučno proskribirana poznata *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika iz 1967. godine*, potpisnici koje su bili ugledni hrvatski javni djelatnici (književnici, filolozi...). Hrvatska se filologija tada povukla u kabinete i institute, ali je nastavila djelovati na politički suptilniji način: osuđujući unitarne stavove o jeziku - temeljene na starom romantičarskom mitu o jedinstvu naroda i jezika - ona se nastavila zalagati za priznanje "činjeničnog, stvarnog stanja i prirodnog prava"⁵ naroda na vlastiti jezik.

Dva je desetljeća trajala sustavna selidba sročnoga atributa "hrvatski" (tamo gdje je bio neizbježna oznaka) u nesročnu poziciju (npr. Društvo književnika Hrvatske i sl.). Ustav iz 1974. godine formalno je osigurao neka politička prava republikama, ali je pitanje hrvatskoga književnog jezika tretirano kao recidiv purističke tvrdoglavosti reakcionarne hrvatske inteligencije.

Hrvatski se jezik u međuvremenu ipak "provukao" kroz sociolingvističke radove (Jonke, Katičić, Brozović i drugi). Filologija se okrenula povijesti književnosti: 1974. godine počinje izlaziti *Povijest hrvatske književnosti*, a pokrenut je i veliki projekt *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. U književno-povijesnom okviru D. Brozović obrađuje i povijest hrvatskoga književnog jezika,⁶ a iste godine (1978) izlazi i Vinceova knjiga o povijesti književnoga jezika (koja se tek 1990. pojavila u pretisku).⁷ Hrvatska gramatika Zavoda za jezik JAZU,⁸ tiskana 1979. godine nije od vlasti dobila odobrenje kao udžbenik, a prvi svesci velike gramatike književnoga jezika počinju izlaziti osamdesetih godina.⁹

U međuvremenu se vode sporovi i polemike oko hrvatsko-srpskog jezičnog odnosa, koje kulminiraju 1986. godine na stranicama *Jezika* (D. Raguž, P. Ivić, R. Katičić, S. Babić).

⁴ Isto, str. 20.

⁵ Lj. Jonke (1968-1969)b, str. 75.

⁶ D. Brozović (1978), str. 9-83.

⁷ Z. Vince (1990).

⁸ E. Barić i kolektiv (1979).

⁹ Najprije je tiskana Katičićeva *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (1986).

Godina 1990. donijela je *slobodu govora o jeziku*, vratila Hrvatima njihovu Maticu, omogućila uporabu hrvatskoga imena i nepristranu reviziju povijesti od vremena kad osvajači s Istoka "nalegoše na jzik hrvacki." Nasuprot strahovima nekih branitelja srpskohrvatskoga jezičnog zajedništva i tvrdih antipurista, hrvatska se filologija nije nekontrolirano razmahala na liniji produblivanja razlika između hrvatskoga i srpskog jezika. Otvoren pristup dokumentima omogućio je demistifikaciju mnogih prešućivanih pitanja. Rasprave o jeziku i pravopisu razvijaju se primjereno ozbiljnosti naše situacije.

Tako se događa: hrvatski se lingvisti konačno mogu baviti hrvatskim jezikom, njegovom poviješću i sadašnjošću, njegovom normom i dijalektima (dovoljno je pogledati 39. godište Jezika). Hrvatska filologija danas otvoreno govori i o vlastitoj krivnji za našu jezičnu situaciju.¹⁰ Ona je potpuno svjesna činjenice da je njegovanjem tradicije hrvatskih vukovaca dugo podržavala iskrivljavanje povijesnih činjenica i na iskrivljenoj slici zasnovan cjelokupni slavistički odnos prema hrvatskom književnom jeziku. Stoga se ne treba čuditi današnjoj zbunjenosti u nekim slavističkim krugovima.

Znanost vjerojatno teže od drugih životnih područja podnosi revizije, ali je upravo u ime znanstvene istine potrebno progovoriti i o vlastitoj odgovornosti za određene zablude.

Sva imena i sva djela koja je K. Horálek naveo u poglavlju "Pronikání srbocharvátštiny do administrativy a literatury" pripadaju hrvatskoj književnoj i jezičnoj baštini, što nije nikakvo novo znanstveno otkriće, nego notorna povijesna istina, "Novodobá spisovná srbocharvátština"¹¹ i kod Horáleka započinje živjeti s Vukom Stefanovićem Karadžićem. I dalje: iako autor kaže "Nový spisovný jazyk nahradil u Srbù církevnú slovanštinu", ne precizira da su čakavski, kajakavski i štokavski govor hrvatski dijalekti, a samo je štokavština bila i jedan od srpskih dijalekta. Uvjetno rečeno, štokavština je bila taj Karadžićev jezik koji je - zahvaljujući ilirskoj (hrvatskoj) utopiji o općeslavenskoj ili bar južnoslavenskom zajedništvu - bio prihvaćen kao zajednički jezik. O tome na svoj način i ovom poglavlju govori i K. Horálek. Napomena "Charvátí stále lpěli na svých starých literárních tradicích" - može se primijeniti i na današnje vrijeme.¹²

Pitanje statusa hrvatskoga književnog jezika među slavenskim i drugim europskim jezicima tek se otvara široj slavističkoj javnosti. I ovaj naš pogled u bližu prošlost našega jezika želi češkom čitatelju približiti samo djelić zbivanja

¹⁰ S. Babić (1992), str. 68-73.

¹¹ K. Horálek (1955), str. 324.

¹² Vidi J. Vončina (1988).

koja osvjetljuju našu jezičnu zbilju, a ona nije lingvistički komplicirana i iznimna (da se vratimo kvalifikaciji A. Jedličke s početka članka) kako se to činilo iz zamagljene perspektive prošlih desetljeća.

Literatura:

- Babić, S. (1968-1969), Za ravnopravnost, ali čega?, Jezik br. 5, god. 16, str. 134-147.
- Babić, S. (1987), Iz bliske prošlosti našega jezika (1), Jezik br. 1, god. 35, str. 13-17 i nastavci.
- Babić, S. (1992), O hrvatskom prilogu unitarističkim nastojanjima, Jezik br. 3, god. 39, str. 68-73.
- Barić, E. i kolektiv (1979), Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, ŠK, Zagreb.
- Brozović, D. (1978), Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Liber, Zagreb.
- Brozović, D. (1991), Sumrak srpske lingvistike, Jezik br. 1, god. 39, str. 18-26.
- Horálek, K. (1955), Úvod do studia slovanských jazyků, ČSAV, Praha.
- Ivić, P. (1968-1969), Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika, Jezik br. 4, god. 16, str. 118-125.
- Ivić, P. (1986), Nauci trebaju činjenice, a ne emocije, Jezik br.3, god. 33, str. 78-87.
- Ivić, P. (1987), Radi se ipak o nečem drugom, Jezik br. 3, god. 34, str. 81-85.
- Ivić, P. (1989), Sve moje konstatacije i dalje čvrsto stoje, Jezik br. 3, god.36, str. 72-84.
- Jedlička, A. (1978), Spisovný jazyk v současné komunikaci, UK, Praha.
- Jonke, Lj. (1968-1969)a, Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću, Jezik br. 1, god. 16, str. 8-19.
- Jonke, Lj. (1968-1969)b, Aktualna jezična pitanja danas, Jezik br. 3, god. 16, str. 71-75.
- Katičić, R. (1971), Jezikoslovni ogledi, ŠK, Zagreb.
- Katičić, R. (1986), O čem se za pravo radi, Jezik br. 4, god. 33, str. 113-117.
- Katičić, R. (1987), Radi se baš o onome, Jezik br. 4, god. 34, str. 107-120.
- Katičić, R.(1989)a, "Slověnski" i "hrvatski" kao zamjenjivi nazivi jezika hrvatske književnosti, Jezik br. 4, god. 36, str. 97-109.
- Katičić, R. (1989)b, Ipak još jednom, Jezik br. 5, god. 36, str. 146-155.

- Krleža, M.-izb. D. J. (1986) Miroslav Krleža o hrvatskom književnom jeziku, Jezik br. 4, god. 33, str. 105-113.
- Moguš, M. (1968-1969), Varijante prelaze puke okvire komunikativnosti, Jezik br. 1, god. 16, str. 1-4.
- Nikčević, V. (1968-1969), Narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba, Jezik br. 1, god. 16, str. 19-22.
- Pranjić, K. (1968-1969), Zakonski prijedlog četiri jezika, Jezik br. 1, god. 16, str. 4-6.
- Raguž, D. (1985), Razvoj književnoga jezika po Pavlu Iviću, Jezik br. 4, god. 34, str. 15-31.
- Raguž, D. (1987), Činjenicama bi trebalo nauke, Jezik br. 4, god. 34, str. 120-127.
- Vince, Z. (1990), Putovima hrvatskoga književnog jezika, NZ MH Zagreb.
- Vončina, J. (1988), Jezična baština, Književni krug, Split.